W sercu fabryki

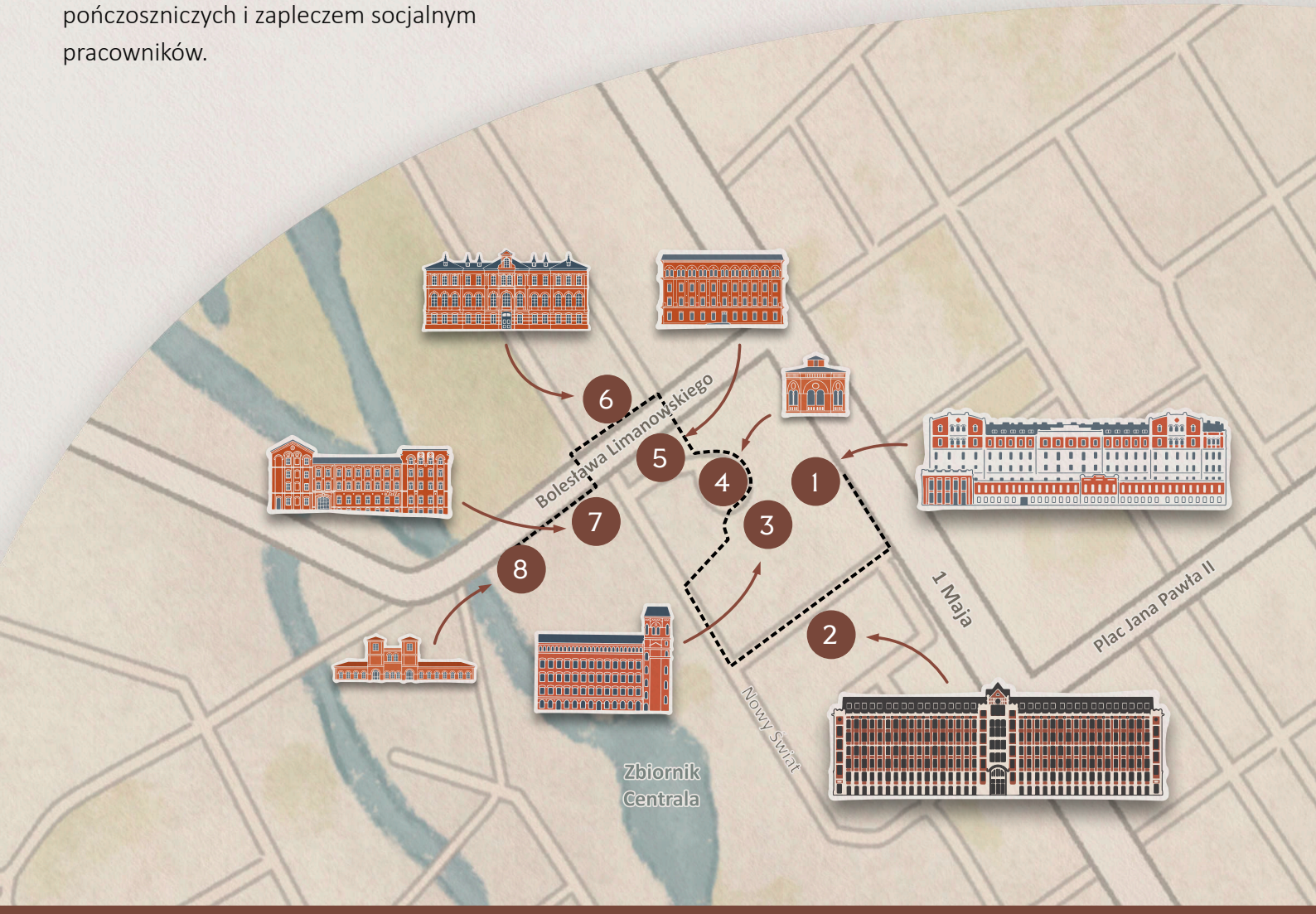
Trasa turystyczna obejmująca osiem przystanków, które pozwolą odkryć historię żyrardowskich zakładów lniarskich, ich architekturę, technologię i codzienne funkcjonowanie.

Historia Żyrardowa rozpoczęła się od fabryki. W 1830 roku na terenie wsi Ruda Guzowska przystąpiono do budowy Fabryki Wyrobów Lnianych, wokół której rozwinęła się późniejsza Osada Fabryczna.

Nasz spacer zaczniemy od Starej Przędzalni, jednego z pierwszych budynków zakładów. Następnie przyjrzymy się rozwojowi fabryki, jej nowoczesnym halom produkcyjnym, infrastrukturze technicznej oraz budynkom administracyjnym. Zajrzymy też do miejsc związanych z produkcją wyrobów pończoszniczych i zapleczem socjalnym pracowników.

Przystanki na trasie:

1. Stara Przędzalnia
2. Nowa Przędzalnia
3. Skrzydło Starej Przędzalni, później tzw. Tkalnia Cebulowa
4. Przepompownia
5. Budynek administracji
6. Kantor Główny
7. Pończoszarnia
8. Łaźnia i pralnia

Zrealizowano w ramach stypendium
Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Przystanek 1. Tu zaczęła się historia Żyrardowa

Stara Przędzalnia

Powstanie: 1830-1833

Pierwotna funkcja: mechaniczna przędzalnia lnu

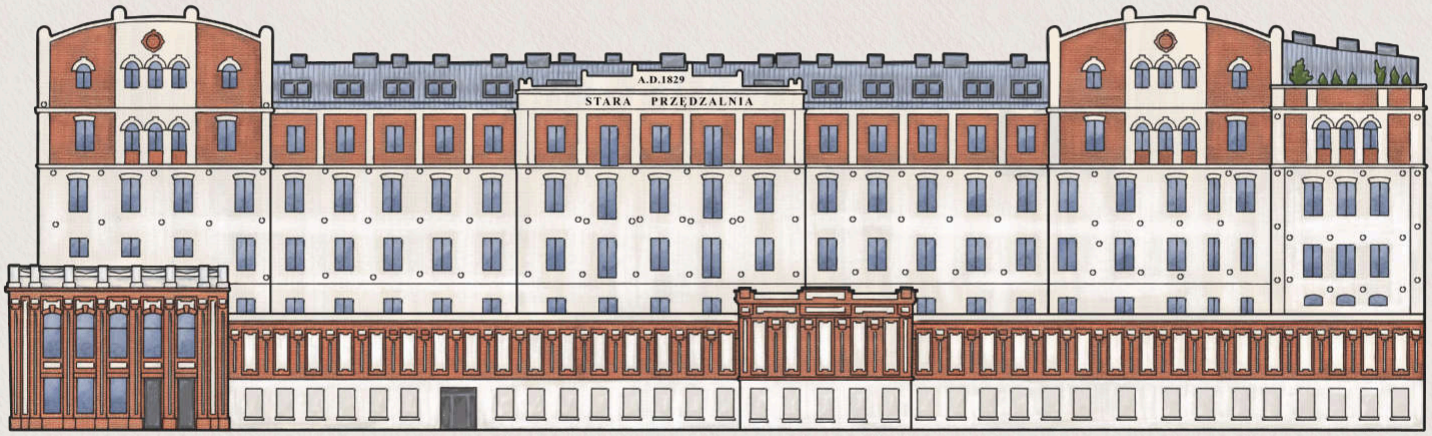
Adres: Mały Rynek 7

Stara Przędzalnia należy do najważniejszych obiektów związanych z początkami Żyrardowa. Budowę zakładów rozpoczęto w 1830 roku, a główny gmach przędzalni powstał według projektu Jana Jakuba Gaya.

Produkcję uruchomiono w 1833 roku pod nadzorem francuskiego inżyniera Filipa de Girarda.

Zastosowano tu opracowane przez niego maszyny i metody mechanicznego przędzenia lnu. Od nazwiska wynalazcy pochodzi nazwa Żyrardów.

Wraz z rozwojem fabryki budynek wielokrotnie modernizowano i rozbudowywano. Współcześnie został zaadaptowany na funkcje mieszkaniowe, handlowe, usługowe i hotelowe.

Spójrz uważniej

Zegar i fabryczny dzwon

W górnej części elewacji znajdują się dwie charakterystyczne narożne wieżyczki. W jednej umieszczono zegar, który pomagał organizować czas pracy fabryki, natomiast w drugiej znajdował się dzwon zwołujący robotników.

Zrealizowano w ramach stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Przystanek 2. Nowoczesność w żelbecie

Nowa Przędzalnia

Powstanie: 1910-1912

Pierwotna funkcja: mechaniczna przędzalnia lnu

Adres: ul. Karola Hiellego 3

Nowa Przędzalnia powstała w latach 1910-1912, w końcowym okresie największego rozwoju Zakładów Żyrardowskich. Była największym i najnowocześniejszym budynkiem produkcyjnym fabryki, a jednocześnie jednym z pierwszych tak monumentalnych obiektów przemysłowych w Polsce wzniesionych w konstrukcji żelbetowej.

Nowoczesna konstrukcja pozwoliła na stworzenie dużych, otwartych hal produkcyjnych, w których pracowały tysiące wrzecion. Budynek połączono ze starszą przędzalnią zadaszonym, żelbetowym pomostem, umożliwiającym przemieszczanie ludzi i materiałów.

W 1915 roku Nowa Przędzalnia została uszkodzona podczas działań wojennych. Po odbudowie ponownie wykorzystywano ją do produkcji włókienniczej. Działalność przemysłowa zakończyła się wraz z kryzysem zakładów w latach 90. XX wieku.

Obecnie w dawnych halach znajdują się mieszkania oraz lokale usługowe w kompleksie Lofty de Girarda, otwartym w 2017 roku.

Spójrz uważniej

Przyjrzyj się regularnemu podziałowi elewacji. Za ceglanymi ścianami znajduje się żelbetowy szkielet, dzięki któremu można było stworzyć rozległe hale i ustawić w nich ciężkie maszyny.

Zrealizowano w ramach stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Przystanek 3. Od przędzalni do tkalni

Skrzydło Starej Przędzalni, później tzw. Tkalnia Cebulowa

Powstanie: około 1873 roku

Pierwotna funkcja: przędzalnia i magazyn przędzy

Adres: Mały Rynek 7

Budynek powstał około 1873 roku jako południowo-zachodnie skrzydło rozbudowywanej Starej Przędzalni. Należy do najstarszych i największych obiektów produkcyjnych fabrycznego zespołu Centrala. Początkowo budynek pełnił funkcję przędzalni i magazynu przędzy.

Na początku XX wieku budynek zmodernizowano, dobudowując wysoką wieżę ze zbiornikiem wody i pompą. Instalacja zaopatrywała fabrykę w wodę potrzebną do procesów produkcyjnych. Charakterystyczna, ośmioboczna górna część wieży została zwieńczona wielospadowym dachem przypominającym kopułę.

Podczas I wojny światowej budynek odniósł stosunkowo niewielkie uszkodzenia, jednak jego maszyny zdemontowano i wywieziono do Rosji. Po wojnie zakład ponownie uruchomiono, a po II wojnie światowej przystosowano go do funkcji tkalni.

Na specjalnych krosnach produkowano tutaj luźno tkane płótno przeznaczone do wyrobu worków na cebulę. Produkcja trwała do połowy lat 90. XX wieku. Dziś budynek pełni funkcje mieszkalne i usługowe.

Spójrz uważniej

Wieża ze zbiornikiem wody

Przyjrzyj się charakterystycznej wieży z wielospadowym dachem. W jej górnej części znajdują się niewielkie rozety, biforia i arkadowy fryz.

Zrealizowano w ramach stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

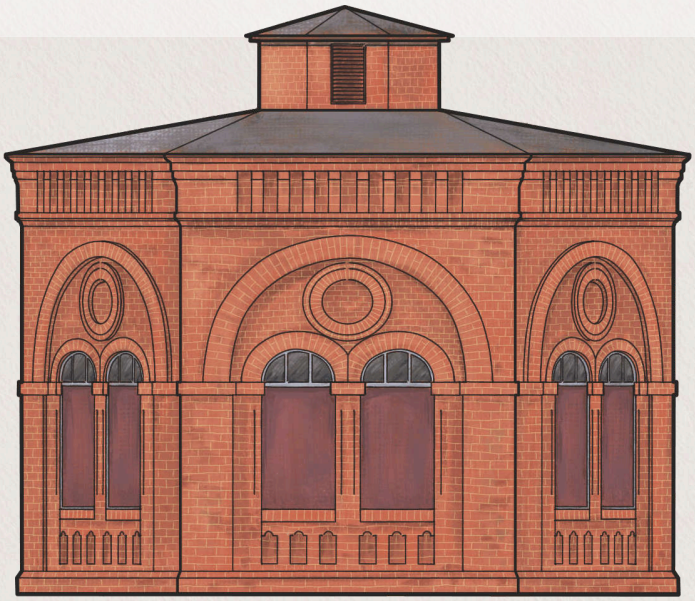
Przystanek 4. Woda dla fabryki

Przepompownia

Powstanie: 1902

Pierwotna funkcja: przepompownia i studnia artezyjska

Adres: Mały Rynek 10

Przepompownia została wzniesiona w 1902 roku podczas modernizacji fabrycznej sieci wodociągowej. Była ważnym elementem infrastruktury technicznej Zakładów Żyrardowskich, dostarczającej wodę potrzebną do procesów produkcyjnych.

Wodę czerpano z Górnego Stawu, sztucznego zbiornika utworzonego na rzece Pisi Gągolinie, położonego około 100 metrów od budynku. Z przepompowni kierowano ją do głównego zbiornika w wieży Starej Przędzalni, a stamtąd do pozostałych części fabryki.

Niewielki, parterowy budynek wzniesiono z czerwonej cegły na planie ośmiokąta foremnego. Jego charakterystyczną bryłę przykrywa niski dach o ośmiu połaciach, zwieńczony latarnią. W siedmiu ścianach umieszczono pary wąskich, półkoliście zamkniętych okien, ozdobionych ceglanymi archiwoltami i niewielkimi rozetami.

Urządzenia techniczne przepompowni znajdowały się również w podziemnej części budynku. W późniejszym okresie obiekt służył jako węzeł sieci cieplnej. Dziś pozostaje jednym z najbardziej charakterystycznych zabytków technicznych dawnej fabryki.

Spójrz uważniej

Okna i ceglane rozety

Na siedmiu ścianach umieszczono pary wąskich, półkoliście zamkniętych okien. Nad nimi znajdują się niewielkie okrągłe rozety, a całość otaczają szerokie ceglane archiwolty.

Czy wiesz, że...

Choć przepompownia powszechnie nazywana jest „Okrąglakiem”, w rzeczywistości nie jest okrągła. Budynek ma osiem równych ścian, a jego plan tworzy regularny ośmiokąt.

Zrealizowano w ramach stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Przystanek 5. Biura i zaplecze techniczne fabryki

Budynek administracji

Powstanie: pomiędzy 1903 a 1906 rokiem

Pierwotna funkcja: biura administracji fabrycznej

Adres: ul. Bolesława Limanowskiego 45

Budynek administracji powstał pomiędzy 1903 a 1906 rokiem, w okresie intensywnej rozbudowy Zakładów Żyrardowskich. Należał do ostatniej fazy rozwoju fabrycznego zespołu Centrala przed wybuchem I wojny światowej.

W gmachu mieściły się biura urzędników fabrycznych, w tym dział techniczny wspierający działalność Kantoru Głównego, znajdującego się po przeciwnej stronie ulicy Limanowskiego.

W latach 20. XX wieku działała tu przyfabryczna szkoła techniczna, określana jako szkoła rzemieślniczo-tkacka. W późniejszym okresie budynek ponownie zajmowały biura pionu technicznego fabryki. Po II wojnie światowej przeprowadzano w nim remonty i prace adaptacyjne, a w latach 90. XX wieku przystosowano wnętrza do potrzeb administracji samorządowej. Obecnie mieści się tu Starostwo Powiatowe w Żyrardowie.

Czterokondygnacyjny budynek wzniesiono z czerwonej cegły. Elewacje ozdobiono gzymsami, lizenami i pilastrami. Szczególnie dekoracyjne jest najwyższe piętro, gdzie pary wąskich okien umieszczono we wspólnych arkadach z niewielkimi okrągłymi rozetami.

Czy wiesz, że...

Budynek administracji był niegdyś połączony z sąsiednią Pończoszarnią nadziemnym pomostem przebiegającym nad wjazdem na teren fabryki. Łącznik nie zachował się, ale można zobaczyć go na archiwalnych fotografiach.

Zrealizowano w ramach stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Przystanek 6. Centrum zarządzania fabryką

Kantor Główny

Powstanie: przed 1885 rokiem

Pierwotna funkcja: siedziba dyrekcji i głównego biura zakładów

Adres: ul. Bolesława Limanowskiego 44

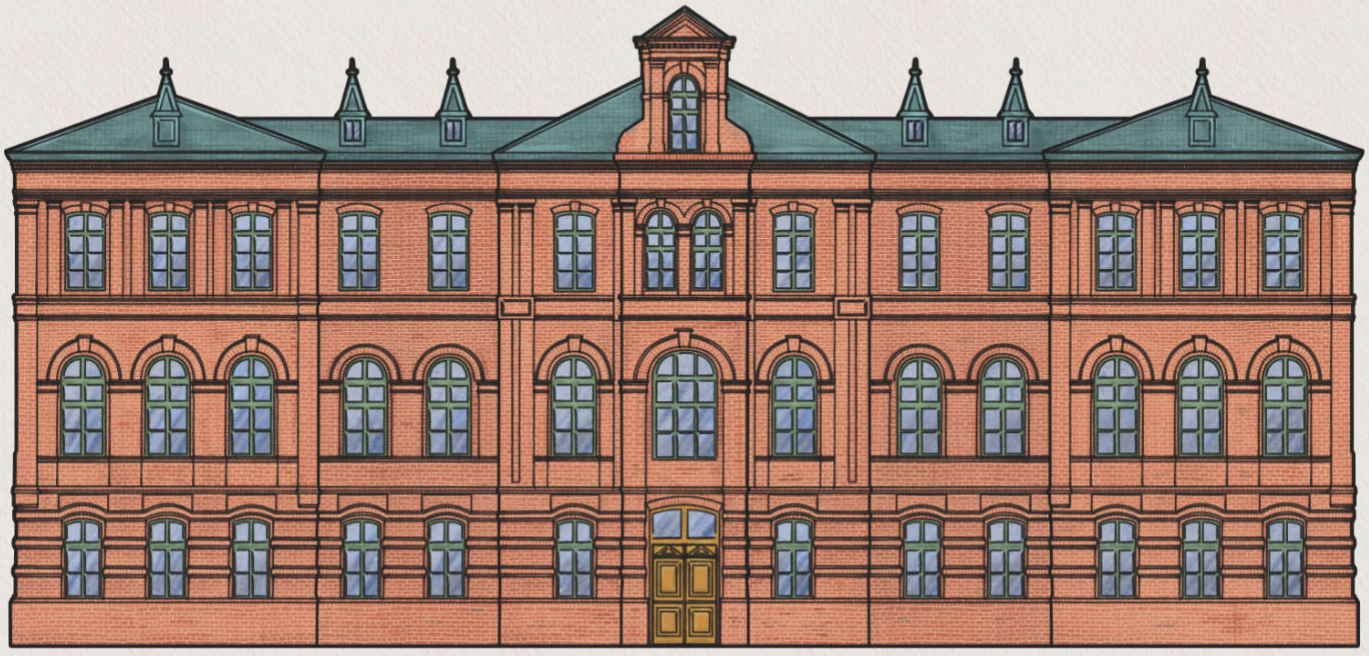
Kantor Główny został wzniesiony przed 1885 rokiem, w okresie intensywnej rozbudowy żyrardowskich zakładów. Po utworzeniu Towarzystwa Akcyjnego Zakładów Żyrardowskich Hiellego i Dittricha stał się siedzibą jego dyrekcji oraz głównego biura.

Było to administracyjne centrum jednego z największych przedsiębiorstw włókienniczych w Królestwie Polskim. Znajdowały się tu gabinety członków zarządu, księgowość, biura administracji, wydziały techniczny i budowlany oraz poczta. W 1896 roku budynek rozbudowano o dodatkowe skrzydło.

Kantor jest trzykondygnacyjnym budynkiem wzniesionym na planie litery „H". Jego architektura reprezentuje historyzujący styl arkadowy, określany jako Rundbogenstil. Charakterystyczne są ceglane gzymsy, arkady i dekoracyjne obramienia okien.

Budynek pełnił funkcje administracyjne do końca lat 90. XX wieku. Po ponad dwudziestu latach nieużytkowania przeszedł gruntowną rewaloryzację i został ponownie otwarty w 2024 roku. Obecnie mieszczą się tu Urząd Miasta Żyrardowa oraz Multimedialny Ośrodek Tradycji i Edukacji Kulturalnej MOTEK.

Zrealizowano w ramach stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Przystanek 7. Nie tylko len

Pończoszarnia

Powstanie: 1870 rok

Pierwotna funkcja: produkcja wyrobów pończoszniczych i bieliźnianych

Adres: ul. Bolesława Limanowskiego 47

Żyrardowska fabryka nie ograniczała się do produkcji wyrobów lnianych. Ważnym jej oddziałem była również pończoszarnia, której pierwszy murowany budynek wzniesiono w 1870 roku.

Początkowo kompleks obejmował budynek główny, ekspedycję i magazyn. W kolejnych dziesięcioleciach był rozbudowywany, a nowe skrzydła utworzyły charakterystyczny wewnętrzny dziedziniec.

Na początku XX wieku, do około 1910 roku, żyrardowska pończoszarnia była największą fabryką tego typu na świecie. Zatrudniała ponad 1500 osób.

W 1967 roku zakład otrzymał nazwę „Stella", pod którą działał przez kolejne dziesięciolecia. Produkowano tu przede wszystkim bawełniane wyroby pończosznicze i bieliźniane. Produkcja trwała do pierwszych lat XXI wieku.

Obecnie kompleks objęty jest pracami rewitalizacyjnymi, które zakładają przystosowanie części budynków do funkcji publicznych.

Czy wiesz, że...

Nazwa „Stella" została wybrana w konkursie wśród pracowników zakładu w 1967 roku. Choć sama fabryka jest znacznie starsza, neon z nazwą „Stella" nadal znajduje się na jej elewacji.

Zrealizowano w ramach stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Przystanek 8. Zaplecze socjalne zakładów

Łaźnia i pralnia

Powstanie: około 1882 roku

Pierwotna funkcja: łaźnia i pralnia dla pracowników fabryki

Adres: ul. Bolesława Limanowskiego 49A

Czy wiesz, że...

Dawna łaźnia oferowała nie tylko prysznice i kąpiele w wannach z gorącą wodą. W budynku znajdowała się również kąpiel parowa, czyli odpowiednik dzisiejszej sauny parowej.

Budynek łaźni i pralni powstał na początku lat 80. XIX wieku, w okresie intensywnej rozbudowy zakładów i towarzyszącej jej rozbudowy osiedla robotniczego. Był jednym z obiektów zaplecza społecznego tworzonego dla pracowników fabryki i ich rodzin.

Robotnicy mogli tu wyprać odzież i bieliznę pościelową, skorzystać z natrysku oraz ciepłej kąpieli w wannie. W budynku znajdowało się także osobne pomieszczenie przeznaczone na kąpiele parowe. Korzystanie z tych udogodnień było dofinansowywane przez fabrykę, a pracownik płacił około jednej piątej rzeczywistej ceny usługi.

Łaźnia i pralnia działały w tym miejscu do końca lat 80. XX wieku. W późniejszym okresie część budynku przestała być użytkowana, a w latach 90. rozpoczęto jego remont i adaptację do nowych funkcji. Obecnie mieszczą się tu kawiarnia, firmy i placówki medyczne.

Zrealizowano w ramach stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Odkrywaj dalej

osadafabryczna.pl

Ten zeszyt jest częścią serii trzech spacerów edukacyjnych po XIX-wiecznej Osadzie Fabrycznej w Żyrardowie.

Więcej informacji o przedstawionych obiektach, archiwalne fotografie, opisy architektury i autorskie ilustracje znajdziesz na stronie:

osadafabryczna.pl

Źródła

Teksty przygotowano na podstawie opisów zabytków opublikowanych w serwisie *Interaktywna Mapa Zabytków XIX-wiecznej Osady Fabrycznej Żyrardowa*.

Szczegółowe źródła historyczne i bibliografia znajdują się na podstronach poszczególnych zabytków.

Informacje o publikacji

Opracowanie i ilustracje: Aleksandra Osińska
Konsultacje merytoryczne opisów zabytków: Muzeum Mazowsza Zachodniego w Żyrardowie
Rok wydania: 2026

Zrealizowano w ramach stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Poznaj pozostałe spacery

- Życie codzienne Osady Fabrycznej
- Od rezydencji do Bielnika

